

Lőrincz Csongor

Az irodalom tanúságtételei

Tanúság és fikció mint nyelvi események

Akadémiai doktori címre benyújtott értekezés tézisei

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása

A „nagy elbeszélések” kimerültével fokozottan előtérbe került – immár megváltozott módon – az egyediség vagy szingularitás problémája, illetve ennek további kérdései (például egyfajta önéletrajziség kérdésköre, a tanú nem-felcserélhető alakjával). Mégpedig alapvetően a történelem tapasztalatának mint bizonyos kiszolgáltatottságnak a tükrében (például trauma), és ugyanakkor a nyelv performatív effektusaival összefüggésben, ezek megfigyelhetetlenségét, erősségét és egyúttal gyengeségét sűrítve magába. A világviszony egyre inkább kiterjedő mediatisációja és technikai reprodukálhatósága is kikényszerítik a tanúskodás specifikus potenciájára, horderejére és igazságdimenziójára irányuló elvi kérdést. Nemkülönbön erőteljesen jellemzik ezt a mezőt különböző etiko-politikai vonzatok: a tanúság alapvetően az igazságosság médiumaként tarthat számot érdeklődésre (eltérően a bizonyíték mindig jogrendet implikáló feltevésétől). A tanúság politikuma kiterjedhet magának az „ember” fogalmának, a rá alapított nagy elbeszéléseknek történeti antropológiai kikérdezésére – arra, hogyan is válik az „ember” önmaga nem szuverén tanújává természet, nyelv (kultúra) és történelem kereszteződéseiben.

Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy a tanúság kérdésköre erőteljesen jelen van a kortárs kultúratudományok horizontján. Egyúttal azonban a vallási tapasztalat bizonyos alakzatainak nem-önazonos „visszatérése” is e tendencia háttérét képezi, legmélyrehatóbb módon pedig a filozófia foglalkozott a témával (Heidegger és Derrida). Az irodalomtudomány egyelőre még inkább kezdeményekben tárgyasította a problémát a maga módszertanai, fogalmai és olvasási módjai számára, igazán meggyőző rendszeres munkák még nem készültek.

Akadémiai doktori értekezésem a kérdéskör értelmezésének további (természetesen korántsem lezáró) finomítására és bővítésére tesz javaslatot, hármas metodológiai nézőpontból: a tanúság problematikájának *nyelv-, szöveg- és olvasáselméleti aspektusait* tartva szem előtt. Szisztematikus síkon, ugyanakkor markáns szövegszerű és referenciális jegyekkel rendelkező

irodalmi példák alapján is vizsgálódva (például Hölderlin, Kleist, Kosztolányi, Sebald, Nádas, Esterházy).

II. Az elvégzett vizsgálatok leírása, a feldolgozás módszerei

Az odafordulás az adomány és a tanúságtétel kérdésköréhez szervesen következik nem utolsósorban az irodalom (történetiségének) kommunikatív modelljéből, ahogy azt a kilencvenes évek hermeneutikai fordulatában kidolgozták. Eltávolodva az irodalom önelvűségének formalista, (késő)strukturista és jelelméleti képzetektől a dekonstrukció is erőteljesen az olvasás problémájával kötötte össze az irodalmiság elgondolásának kihívását. Derridánál mindez tágabb bölcséleti alapokra is helyeződött, éppen az adomány összefüggésében, nem függetlenül persze a kései Heidegger gondolkodásától, mint ahogy általános gondolkodástörténeti, politikai és kultúrhistóriai folyamatok is az eseményszerűség kérdésével szembesítenek. Továbbra sem egyértelmű e problémaösszefüggésnek az irodalomra, az irodalmi olvasásra történő applikációja. Értekezésem e kihívásra való tekintettel próbál megfogalmazni néhány felvetést. Nem mellékes, hogy e kérdezőhorizont politikai implikációkkal vagy vonatkozásokkal is bír: Az *olvasás ismételése* című könyvem (2010) egyik központi gondolata az adomány(ozás) bármely értelemben programozott szükségletekre való visszavezetését kérdőjelezi meg és ez a „szabadság” fogalmának körvonalazásához juttathat közelebb. Legalábbis amennyiben szabadságon azt érdemes érteni, ami maga is adomány függvénye, olyan adományé, amely nem mesterségesen előidézett, ennyiben manipulálható szükségleteket elégít ki. Ha olyan – akár „kulturális” – szükségleteket kell folyton-folyvást kielégíteni, melyek nem a sajáttal, ennek eseményével állnak összefüggésben, inkább elfedik azt, akkor ez a (nem ritkán szó szerint politikai vagy társadalmi) ökonómia jórészt a nem-szabadság és nem-igazságosság formája. Ha az irodalom nem minden mozzanatában kulturális eredetű vagy érdekeltségű közlésmód, akkor az esztétikai tapasztalat (Kant által érvényesített) szabadságmozzanatának ugyanezen tapasztalat igazságigényével kell összekapcsolódnia. Az irodalom nyelvi adománya igazság és szabadság kölcsönösségében mozog és ebben az értelemben vett megszilárdíthatatlan formája korántsem csak megnyugtató következtetésekre adhat alkalmat. Talán közelebb juttathat az irodalomnak nevezett nyelvi adomány dimenziójához annak elgondolása eredendő értelemben vett tanúságként. Ez a tanúságtevő effektus mint esemény lehetne talán a „cél nélküli eszköz” (W. Benjamin) mozzanata az irodalmiságban.

A kései Heidegger a létet (Sein) már inkább eseményként (Ereignis), az „es gibt” adományaként, azaz nem pusztán ontológiailag érti és gondolati öröksége legnagyobb hatású folytatójánál, Derridánál ebben az elmozdulásban sűrűsödik össze. Alighanem az irodalomtudomány számára is sürgető a kérdés, milyen kihívásokat jelent ez a korszakos episztemikus alakzat az irodalomértelmezés gyakorlata és elmélete számára. Olyan fogas kérdéseket érinthet ez a kihívás, mint az irodalmi szöveg fogalmának megújíthatósága, az (újra)olvasás problémája vagy az interpretáció etikája. Összességében a nyelvi performativitás komplexumaként lehetne mindezt megjelölni irodalomtudományos szempontból, persze idézőjelekkel is ellátva a „performativitás” fogalmát, hiszen ez a közkeletű vélekedéstől eltérően nem annyira performanciát vagy aktust jelent, hanem leginkább véletlenszerű, akár gépies eseményt, bizonyos értelemben fiktív materialitást (de Man), ugyanakkor egyfajta hívást is, a másakra való ráutalódását, általa történő ellenjegyzését (Derrida). Ez az aspektus már *A költészet konstellációi* című könyvemben (2007) felbukkant (pl. az aláírás vagy a hamis tanúság ott elemzett példáiban), továbbá *Az olvasás ismételésében* nyert teoretikus kifejeződést (az esemény és az adomány kapcsolata mentén), vagyis több mint egy évtizede jelen van a munkásságomban, az utóbbi időben viszont tovább konkretizálódik vagy differenciálódik. Ennek értelmében a *tanúságtétel* összefüggése került intenzív módon érdeklődési homlokterembe. Ennek a problémakörnek szenteltem akadémiai doktori értekezésem *Az irodalom tanúságtételei* címmel. Itt a fő vezérgondolat „adomány” és „tanúság(a)” összefüggése, a munka ennek nyelvi módjait tárja fel különböző műfajú és problematikájú szövegekben (Kleist elbeszéléseitől, Hölderlin egyes verseitől Kosztolányi *Esti Kornélján* át Esterházy *Javított kiadásáig*, Nádas *Saját halál* című könyvéig vagy W.G. Sebald *Luftkrieg und Literatur* című esszéjéig). Külön fejezetekben térek ki a fordítás, a különböző szövegváltozatok filológiai, valamint a „belső szó” ágostoni-gadameri tematikájára mint a tanúságtétel nyelv- és szövegelméleti aspektusaira. Azt a módszertani eszményt kísérlem megvalósítani, melynek értelmében egységes horizonton lehet vizsgálni kifejezetten nyelvelméleti (pl. fordítás) és szövegelméleti (a szövegváltozatok filológiai problémája) kérdéseket együtt a referencialitás, a történelem, sőt a politikai-antropológiai dimenzió problémáival (ezért képezik a monográfia utolsó három fejezetét az Esterházy-, Nádas-, Sebald-elemzések). Vagyis referencia, trópus és jel, továbbá konstatív és performatív elválaszthatatlanságának, „átmeneteinek” dekonstruktív belátása egyáltalán nem valamiféle öncélú olvashatatlanságba vezet, hanem lehetővé teszi történelem és nyelv, valamint antropológikum szorosabb egymásra vonatkoztatását, túl a különböző antropocentrizmusokon (itt megjegyezném, hogy *Az olvasás ismételése* második

tematikus blokkja az „Antropológia, textualitás, esemény” címet viselte). Ezen összefüggésrendszernek a kutatására a nyelv performatív viselkedésének alapján a tanúskodás jelensége tűnik eminensen alkalmasnak.

Ezt a problémaösszefüggést immár két évtizede persze sokan tárgyalják, pl. a traumakutatás berkeiben. Továbbra is nyitott kérdésnek tartható viszont, hogy miként tételezhető a tanúságtétel története összetéveszthetetlenül *irodalmi* eseményként, hogyan lehet az irodalmat a tanúságtétel szinguláris paradigmájaként felfogni. Vagyis a fő irány az irodalom mint a tanúságtétel paradigmája, kevésbé a tanúságtétel mint az irodalom – „egyik” – funkciója (ezzel elkerülhetjük az irodalom autonómiájának hamis hiposztázálását).

III. Az új tudományos eredmények összefoglalása

A tanúságtétel értekezésemben végrehajtott kutatásának fő eredményei öt tételben foglalhatók össze: a. a tanúságtétel alapvetően nyelvi eseményt jelent, b. ugyanakkor átjárva a fikcionalitás által, ezzel a „fikció” kategóriájának újraértelmezését téve szükségessé, c. mediális artefaktumként működve, mediális feltételrendszert implikálva, d. sajátos performativitást feltételezve, és a „performatív” kategóriájának újraszituálását megkívánva, e. az olvasás mint tanúságtétel reflexióját, felvázolva ezen az alapon az irodalmi olvasásmód modelljét.

a. A tanúságtétel mint nyelvi esemény

A tanúságtételt ebben a munkában tehát alapvetően eseményként értelmezem. Noha ebben a legtöbbben valószínűleg egyetértenének, hogy ti. a tanúság alapvetően eseményt jelent, több kurrens megközelítése a témának olyan irányokba ágazik el, ahol feledésbe merül(het) a tanúságtétel konstitutív esemény jellege, de legalábbis ettől eltérő teoretikus minták rajzolódnak ki. Az adományról nem lehetséges konstatív jellegű tudás – az igazi adomány mindig helyettesíthetetlen –, így azt csak tanúsítani lehet. A munka olyan mozzanatokat vázol fel, melyek kényszerítővé teszik a tanúság eseményszerűségének, ugyanakkor differenciális létmódjának alaposabb reflexióját. Ebben a nézetben a tanúság az adomány komplexumával kapcsolódik össze, eseményjellege adományszerű létmódot jelent. Ezen összefüggés kidolgozása után a tanúságtétel és a fikció kapcsolata kerül a középpontba, abból kiindulva, hogy sem a tanúság, sem a fikció nem az információközlés szolgálatában áll, eredendően nem bizonyítékok előállítására a funkciójuk és ez már eleve egymás differenciális közelségébe vonja

(ám nem teljességgel egybeolvasztva) őket. Az irodalomelméleti tétje a vizsgálódásnak pedig a következő: hogyan tekinthető az irodalom a tanúságtétel funkciójának avagy a esetének (nem pedig fordítva, ahol a tanúskodás úgymond az irodalom egyik funkciója lenne)? Ha az irodalmat a tanúságtétel funkciójának tekintjük (kevésbé fordítva), akkor ezzel az irodalmat „annak tapasztalata, kevésbé (természetes vagy ahistorikus) mibenléte (essence)” (Derrida) felől gondoljuk el. Ezzel a tanúságtétel és a fikció archívumainak textuális kereszteződése az olvasás (elméleti) kérdésévé válik.

Már a tanúságtétel (németül: „Zeugnisgeben”) kifejezés is jelzi, hogy a tanúság egyfajta adományt jelent, melyet a tanú adományoz, de amelyet másfelől ő is kap. A tanúság nem létezik ezen az adáson vagy továbbadáson kívül, ezek a mozzanatok kezdettől fogva a tanúsághoz tartoznak, sőt, utóbbi alapvető módon az adományozásra utalja rá magát. Ha a tanúság azáltal válik tanúságtétellé, hogy leválik a nyelvi, pragmatikai konvenciókról, ill. ezek genealógiai mintáiról és ezáltal egyediséget prezentál, úgy ez megfeleltethető az adomány mozgásának, amelynek analóg módon el kell távolodnia azonosítható intenciókról, ökonómiai képletekről, megalapozó eredetről stb., hogy sajátos értelemben *adják* (nem csupán eljuttassák vagy átruházzák) az adományt. Azt is lehetne mondani, a tanúság nem egyszerűen tárgyi ajándékot jelent, prezentációs dimenziójában sokkal inkább az adomány adományozó vonását jelöli meg, azt a dimenziót, melyet nem pusztán adnak, hanem amely maga is adományoz. És fordítva is, a tanúságot ez az adományozó vonás jelöli meg, illetve teszi ugyanakkor jelölhetetlenné. Vagyis a tanúság önreferenciájába ez a kettősség avagy megkülönböztetés íródik be, a tanúságot ez a kettős mozgás határozza meg: a tanúság adomány, mivel adományoz és (tovább)adományozzák. Ezt a különbséget (amely ugyanakkor nem akar különbség lenni) az értekezés *testimoniális differenciának* nevezi (melynek további iterációi, illetve alakzatai merülnek fel folytonosan a munka egészében).

Ez a tematika megvilágítja korábbi munkáim célkitűzését, az irodalmi olvasásmód reflexióját. Ugyanis ez a cél korántsem valamely immanenciában áll (az irodalom tévesen posztulált autonómiájának jegyében), hanem az eseménynek történő meg-felelés módjában. Az eseménnyel szembeni igazságosság a tanúságtétel tétje, ez az irodalom itt szorgalmazott fogalmának a lényege: igazságigény (ezért lesz az irodalom a tanúságtétel paradigmája, nem fordítva). Nem véletlen, hogy több tárgyalt szövegben kifejezetten az igazság(osság) kérdése áll tematikus módon is az előtérben (különösen Kleist, Kosztolányi, Esterházy, Sebald esetében). Az irodalom és az irodalmi olvasás performatív viselkedésének ambivalenciái nem

azért kerülnek vizsgálatra, hogy az állítólag önmagának elégséges textualitás játékait inszcenírozzuk vagy bizonyos tematikus mozzanatait parafrázzuk, hanem az irodalomnak az önmaga által megidézett esemény fölötti rendelkezhetetlenségéből mind az irodalom, mind az esemény tanúságtevő dimenziójára utaljunk.

b. Tanúság és hamis tanúság viszonya: eldönthetetlenségük mint a fikció mozzanata

A munka ezen előfeltevések mentén mutathatja fel a tanúság létmódjának lényeges kettősségét, azt, hogy az potenciálisan mindig már hamis tanúság is lehet. Márpedig ez a lehetőség sosem kívülről éri el a tanúságot, hanem kezdettől fogva meg fogja azt kísérteni (ez a tanúság „eredendő” vonása, amellyel csupán kevés, a tanúskodással foglalkozó elmélet képes számot vetni). És ebben áll jellemzően az adomány és a tanúság közötti párhuzam is: ahogy az adomány mindig már hamis pénzt is adhat, úgy a tanúság sem mentes a hamis eskütől, a tanúsítandó elárulásától. Sőt a hamis tanúság strukturálisan megelőzi a tanúságot, bármennyire különösen hangozzék is ez, a következő értelemben (*pénz és adomány helyett legyen a tanúság az idézett mondatok alanya, illetve tárgya*): „Ajándékozni csak a számítás nélkülözésével lehet, vagyis csak a hamis pénz tenné lehetővé az adományt. Valójában sosem igazi pénzt adunk, vagyis olyat, amiről feltételezzük, hogy kiszámíthatók a következményei, amivel számolni lehet, és amivel a hozzákapcsolódó eseményeket előre el lehet mesélni” (Derrida: *Az idő adománya*. Budapest, 2003. 229.). A hitelnek, hitelességnek, hiteladásnak ez a valószínűtlensége, nem-referenciális, nem-ökonómiai, *felejtést* feltételező létmódja jelenti egyebek mellett az „első” tanúságtétel hiányát, vagyis azt, hogy minden tanúság csak egy hiány után, ezt a hiányt előfeltételezve, termelve vagy magával hozva érkezhetsz. Ezt a problémát, a hit, hitel(adás) ezen bonyodalmát élezi ki tehát az irodalom, melyet sem harmadik instancia (kód, konvenció), sem – szöveggént – önmaga sem hitelesíthet végső soron (nem tanúskodhat önmaga mellett), noha mindig is szimulálhat ilyen hitelesítéseket. Nem tanúság és fikció vélt oppozíciója a meghatározó itt, hanem tanúság és hamis tanúság viszonyának eldönthetlensége határozható meg (elemibb módon értett, performativitásként, nem intencionalitásként működő) „fikció”-ként, ez az eldönthetlenség vagy ambivalencia generálja a fikcióeffektust.

Ezért kell a tanúságtétel emez alapvető ambivalenciáját különösen tekintetbe venni, ám nem „mint olyant” (mivel az ilyen elméleti absztrakció vagy identifikáció éppen azon ambivalenciát hibázná el), hanem már a tanúskodás döntése felől. Ez a döntés ugyanis nem egyszerűen a tanúság faktumára irányul, hanem a tanúskodás indíttatására, miszerint ennek az igazat kell

tanúsítania, ezt kell ígérnie mint saját közlésigényét (mert a hazugság, a hamis eskü lehetősége potenciálisan mindig adva van, legalábbis nem zárható ki). Döntés tehát arról, hogy ne pusztán tanúskodjon, de az igazat tanúsítsa. Ez a döntés ugyanakkor vissza is vonható, ami annak felel meg, hogy ez az igaz jelleg sosem a döntés sajátja vagy birtoka, hanem magának a tanúsítandónak a – bár kimondatlan – igazsága (vagy igazságosság a tanúsítottal szemben). Ezért kell potenciálisan visszavonni a döntést, hogy ez az igaz(ság) valamiképp érvényre juthasson, a tanúsított evidenciájaként a tanúságtétel „bizonyos-létében” megnyilvánulhasson (és nem pedig mellékes, bár adott esetben mégoly referenciális körülmények halmazában sikkadjon el). A döntés megismétlése (vagy még inkább: visszatérése) ugyanakkor egyszerre esélye és fenyegetése a tanúságtételnek mint a tanúsítottal szembeni igazságosságnak. A visszatérés iterábilis jellege a felejtés mozzanatát indukálhatja, az ugyanezen ismételhetőség által kitermelt fikcionalitás pedig a tanúsított elfedését vagy elfojtódását gerjesztheti. Éppen ezen aspektusokat jellemzi a munka a tanúságtétel lényegi nyitottságának struktúramozzanataiként. Újra evidenssé válik: a tanúság lehetősége és lehetetlensége egy töről fakadnak.

A döntés visszavonása kvázi-felejtést feltételez, az „első döntés” mint a tanúsított eredendő affirmációjának, igenlésének elfelejtését (például mégoly indexikális jellegű jelszerűségének motiválatlanná válását) a „második” igenlésben, vagyis az első „igen” ellenjegyzésében, azaz ismétlésben, a „külső szó”-ban (az „első” és „második” igenléshez vö. Derrida: *Vielzahl Ja*. Uő: *Psyche. Erfindungen des Anderen I*. Wien, 2012. 180-183.). Ez a „második igen” már az elsőben ott rejlik, ez ugyanakkor a második igenre mond igent (vagyis az első és második „igen” viszonya a tanúság mint adomány kettős értelmét – maga ad, de őt is adják – modellálja vagy ismétli, ebből indultunk ki mint a testimoniális differencia alapvonásából). Viszont már az első igen – mint egyfajta „belső szó” – is arra a kihívásra, kivételes állapotra mondott igent, ami a tanúságot hívta (ahol a tanúság mint döntés maga volt ez az „igen”). Vagyis a tanúság nem előidézi ezt a kivételes állapotot, hanem mintegy ennek döntését ismétli kezdettől fogva, ezért kell „saját”, vélt szuverén döntését elfelejtene, másképpen: lemondania emez első döntés mint „igen(lés)” konstatív megállapíthatóságáról avagy uralhatóságáról. Minden tanúságtételhez hozzátartozik ez a felejtés mint nem pusztán deficiens vonás, hanem mint a tanúság konstitutív utólagosságának avagy utóélet(é)nek intenzifikálódása vagy aktivizálódása – legalábbis amennyiben tanúságról, nem narratív beszámolóról vagy referenciális bizonyítékról van szó. A tanúnak nemcsak a látottakat, a vélt közvetlenséget stb. kell elfelejtene, hanem kezdeti, autonómnak vélt döntését is, ennek megfelelően pedig tanúságát

mint az igenlés multiplikációját kell végrehajtania, illetve ennek átengednie (adományként). Itt a tanúság mintegy maga is hívja ezt a második „igen” (mint egyfajta ellenjegyzést), mely „már itt van, de mégis eljövételben marad, illetve még jönnie kell (*reste à venir*)” (Derrida: *Vielzahl Ja*. 182.) A tanúságtételben működő inherens felejtés mint nem-tudás tehát – az utólagosság indexe mellett – a tanúság igazságosságának feltétele, sőt struktúramozzanata. Ugyanakkor ez a felejtés a fikció effektusát is magával hozza: a fikciót mint az első igenben már mindig is ott dolgozó második igen *differentiális* mozzanatát, az első „igen” igazságának nem-identikus (mert nem egykori, eltelt jelenként érthető múlta vonatkozó) tanúsítását. A fikció bizonyos értelemben a tanúság lehetetlenségének neve, ami arra a közös vonásukra mutat vissza, hogy sem a tanúság, sem a fikció nem bizonyítékok előállításában, információk továbbjuttatásában érdekelt, hanem másfajta, azokat megelőző bizonyosság, valószínűtlen evidencia jellemzi őket, nem-kalkulált igazságigénnyel bírnak. Hit(el)re apellálnak, nem pusztán tudásra, a „mintha” vagy „talán” jegyében, ami egyszerre erősségük és gyengeségük, egyszerre jelentvén – Hölderlin költészet- és nyelvértelmezésével szólva – „ártatlanságot” (a tanú nem cselekvő, a fikció nem információt és bizonyítékot szolgáltat) és „veszélyességet” (hamis tanúság). Az „igen” megkettőződése, a második „igen” elhalasztása, el-jövételben maradása éppen abból fakad, hogy a hamis (azaz: nem verifikált, nem kiszámított, hiszen így óhatatlanul beszámolóként, bizonyítékként, referenciaként programozott) tanúság strukturálisan megelőzi „a” tanúságot.

Összefoglalva: a tanúsítás az adomány adományozódásának, azaz: motiválatlanná válásának eseménye (még a hamis tanúság esetében is, sőt éppen ennek strukturális elsőbbsége az, ami a motiválatlanná válás mindenkori működésében adódhat, egyúttal annak effektusa is). Azon elkerülhetetlen lehetőség, hogy egyként lehetséges hamis pénzt adni és hamis tanúságot tenni, ebben a kölcsönösségben adódik. Éppen ennek redukálhatatlan lehetőségét kell mint a testimoniális differencia alapját (vagy inkább szakadékát) tételezni: azért nincs ontológiai értelemben vett „első”, „autentikus”, „motivált” tanúság (csak „másodlagos”, elhalasztott, szupplementáris tanúságtétel egy üres helyre vagy hiányra vonatkozóan), mert ez mindig már hamis tanúság is lehet és fordítva. Ez a viszonylat közelebbről így mutatkozik: a „második” tanúságot mintegy megkísérti az „első” tanúság hiánya, illetve lehetetlensége (ami tulajdonképpen nem egyéb, mint a döntés által sem legyűrhető eldönthetetlen maga), visszajáróként aktivitást fejt ki, ezért az általa kontaminált „második”, aktuális tanúságtétel potenciálisan hamis tanúságvoltát villanthatja fel. Ezt az aktivitást ugyanakkor a második tanúságtétel indítja el (afféle „dépà-vu”-ként), legalábbis annak távlatából válik valamilyen

módon megtapasztalhatóvá. Ezen aktivitás mikéntje, módjai – textuális értelemben – azok, melyek a tanúságtétel értelmezőjének fókuszába kell kerülniük

c. A tanúságtétel medialitása

Ha ez a tanúságtétel igazi kihívása, hogy bizonyos értelemben – és minden tanúság ezt teszi – saját hiányát, lehetetlenségét (mint testimoniális differenciát) exponálja, akkor ez az ő számára sem hozzáférhető potenciális írásosságával függ össze. Az, hogy az értekezésben tárgyalt irodalmi és textuális példákban gyakran legalább két szövegről, ugyanakkor mint egy szövegen belüli intratextuális kapcsolatról van szó, arra utalhat, hogy a tanúságtévő szöveg egyúttal saját tanúságtételének hiányzó alapjairól, azaz írásvoltáról, citátumjellegéről (azaz: utóéletéről) is tanúskodik. Adomány és tanúság viszonya ekképp mindig két szöveg közötti, ám intratextuális kapcsolat, aktuális szöveg és infratextusa között. Összefoglalóan: a tanúság írásszerűségének maga a testimoniális differencia az inskripciója.

Azt lehetne mondani, a tanúság olyan „túlán”-ról, a testimoniális differencia másik oldaláról tesz tanúságot, amelyet ugyanakkor képtelen megragadni, azaz referenciálisan megnevezni, szemiotikai eszközökkel megjelölni avagy cselekvőleg jelenvalóvá tenni. Ez a „túlán” nem tételezhető – úgyszólván nem is létezik („mint olyan”) – a tanúskodás nélkül (hiszen ha mint olyan tételezhető lenne, akkor aligha kellene tanúsítani avagy tanúskodni róla), ugyanakkor annak mindenféle referenciális, fenomenológiai, jelentéstani, narratológiai módon megállapítható körülményétől differál, azokon túl helyezkedik el. Pontosabban nem „helyezkedik”, amennyiben nem valamiféle hely valamin túl, hanem – és ezt a legnehezebb megérteni – a tanúskodásnak mint transzgresszióknak magának a túlánja, vagyis ez az átlépés mint mozgás nem egyszerűen túlmegy valamin, hanem maga produkál egy túlsó oldalt, mintegy beírja ama túlánt, illetve utal erre (például mint egyfajta titokra; múltra, mely sosem volt jelen stb.). Ez a sajátos megkettőződés ugyanakkor történik is ezzel a mozgással, ez nem egyszerűen termeli azt, vagyis nem egyszerűen operáció vagy „tevékenység”, hanem ugyanakkor passzív is, azaz „mediális formaként” megelőzi az aktivitás és passzivitás ellentétét, illetve nem-tranzitív jellegű (akár a *différance*). (Ez a mozgás lehet a „motiválatlanná-válás”, illetve a „*restance*” további derridai kategóriáinak megfelelője.) Itt a testimoniális differencia működik: megvonva önmagát, ugyanakkor hátrahagyva valamiféle maradékot mint egyfajta túlánt. Valójában ez a túlán teszi szükségessé a „medialitás metafizikáját” (S. Krämer), ám nem az „átvitel” tropológiájának értelmében. Még az sem dönthető el eme túlánról, hogy bizonyos

értelemben nem fiktív-e, amennyiben megkettőzi a tanúságtételnek nemcsak referenciális, de performatív értékét is, mintegy láthatatlan idézőjelekkel látja el azt. Vagyis egyszerre, közös eredetként generálhatja a fikció példaszerűségét (differálását önmagától) és a tanúság fikcionalizálódását. A tanúságtétel vélhetőleg sokkal inkább hívja ezt a „túlán”-t, mely ebben a hívásban létesül – a tanúságtétel döntése ezért nem önhatalmú decizionisztikus attitűd, hanem egyfajta hívás (és ezért sosem szakítható el az interpretáció kihívásától). Mégpedig nem csak eme túlán hívása, hanem önnön tanúságtételének ellenjegyzésére, a tanúság továbbadására történő (fel)hívás is egyben. Ez a kettős hívás a testimoniális differencia aktivitását, aktivizálódását jelenti. A tanú(ság) nem pusztán térbeli-empirikus vagy pozicionális módon fogható fel a harmadik alakzataként, hanem éppen eme hívás és továbbadás aktánsaként avagy még inkább médiumaként. Ennyiben a testimoniális differencia eminens módon mintegy a harmadik-lét nyoma (illetve utóbbi azon differencia alakzata), ama differencia önmegvonása pedig magára az elsődleges tanúságtétel hiányára, egyúttal pedig a tanúságtétel utólagosságára mint transzgresszióra utal (akárcsak más összefüggésben a parergon). A differencia – transzgresszió és önnön másik oldala között – maga lesz médiummá.

d. A tanúságtétel performativitása mint eseményszerűség függvénye

Ez a differencia mint el-különböződés vagy motiválatlanná válás lehet a felelős azért, hogy a testimoniális differencia végső soron konstatív és performatív különbségére utalván mégsem képes megvonni ezt. Ez a különbség és vele a tanúságtétel differenciája mozgásban marad, egyfajta átmenetként (mely átmenet egyszerre maga a tanúskodás és az átmenet tanúsítása, újfent a testimoniális differencia mintázataként), így a tanúság eseménye azért jelent lehetetlenséget, mert a konstatív megállapításhoz, továbbá a kognitív nyelvhez való visszatérés lehetetlenségét jelzi, az átmenet irreverzibilitásának nyomaként. Vagyis a tanúság által kitörölt „első” tanúskodás a konstatív nyelvi lehetőség kognitív (referenciális és fogalmi) mintázatú modelljét követné. Ugyanezen lehetetlenség hiúsítja meg mármost a tiszta performatívum lehetőségét is, amennyiben ez sem képes maga mögött hagyni az átmenet mozgását, a beleírt testimoniális differencia működését. A konstatívumhoz való visszatérés lehetetlensége ugyanis korántsem afféle tetszőleges felszabadulást jelent (például a „performancia” ünneplésére), netán leváltást (ezzel ugyanis még érintetlen maradna a konstatívum fogalma, azaz minden emancipációpátosz ellenére pusztán defenzív lépést hajtanánk végre), hanem egyfajta kényszert, azaz a performativitás, ha létezik egyáltalán, inkább egyfajta kényszer avagy kiszolgáltatottság indexe. Ez a nem-uralható kényszer jelentkezett a „döntés” komplexumában,

illetve váltotta ki ezt. És ez az átmenet, a konstatív „mint olyan” és a performatív „mint olyan” egyként lehetetlen figurációja tükrözi újfent a tanúságtétel fogalmából kiiktathatatlan ambivalenciát, tanúság és hamis tanúság elkülöníthetetlenségét (testimoniális differenciájuk jelölhetetlenségét).

A referencia és jelölt, hang és írás, fikció és nem fikció közötti különbség mint testimoniális differencia maga is jelölhetetlenné, „unmarked space”-jellegű zónává válik. Nem egyszerűen térbeli összefüggésről van azonban szó (dacára a használt metaforikának), ugyanis ez a jelölhetetlenség a fentebb említett excessussal áll kapcsolatban, ezek egymást indukálják. Vagyis a testimoniális differencia megfigyelhetetlensége, uralhatatlansága azon excessusból származik (vagy indítja el azt), amely a döntés valószínűtlen visszatérésének, sőt a továbbadhatóságnak mint valószínűtlen cirkulációnak az indexe vagy effektusa. A visszatérésnek ez az excessusjellege, transzgresszív vonása tulajdonképpen a differencia, az el-különböződés működése, a saját döntés feletti rendelkezhetetlenség, ezáltal a saját tanúságnak az uralhatatlan jellege egyszerre megkülönböztetés és elhalasztás: a konstatív és performatív különbségének egyfajta (a maga részéről ugyancsak performatív) ígérete, ugyanakkor eme feltételezett különbség túllépése vagy elhalasztása a visszatérés mint excesszus différence-szerű mozgásában („átmenetében”). A visszatérés mint el-különböződés: következésképpen szinguláris esemény és différence nemhogy nem állnak ellentétben, de egymásra vannak utalva. Továbbá ezért nem szálazhatók szét avagy különböztethetők meg sosem teljes bizonyossággal tanúság és hamis tanúság mozzanatai: az említett ígéret maga is szorongatottságból ered, nem autonóm „performancia” vagy „aktus”, éppen az általa elindított vagy intenzifikált mozgás lép túl az ígéret, a benne implicált differencia bármilyen konstatív vagy kognitív jellegű meghatározhatóságán (ezért lehet szigorúan véve csak „átmenet”-ről vagy „motiválatlanná válás”-ről beszélni). Ez az aspektus megfelel a tanúságtétel autoimmun vonásának (a „második” tanúságtétel szupplementáris jellegének). Ez az autoimmunitás viszont esemény függvénye (és nem az „átvitel” folyamatáé).

e. Az olvasás mint tanúságtétel. Az újraolvasás mint a „harmadik” olvasása?

Kimondatlan, hívás, fordítás – már ezek a kifejezések is jelzik, hogy tanúság és fikció khiazmusa az *olvasás* kérdésévé válik, magába sűrítve a tanúságtétel fentebb részletezett struktúramozzanatait (így például éppen a döntés eseményét, ami minden olvasás

perspektivizmusának kiiktathatatlan velejárója). Így végezetül az értekezés olvasáselméleti hozadékát kell vázolni.

Az első tanúság hiánya nem pusztán privatív mozzanat, „nem egy hézag negativitása” (Derrida: *Signatur Ereignis Kontext*. Uő: *Limited Inc.* Wien, 2001. 28.), hanem az eldönthetetlen „restance”-a, testamentaritása. Ez a testamentaritás *utólag* (nem feltétlenül vagy nem pusztán időbeli, hanem strukturális értelemben), egy mindig is már második tanúság(tétel) felől nyilvánulhat meg (mondhatni előidejű jövőként). Ez a második tanúságtétel nem pusztán „kommentár” (bármennyire is konjunktúrával bír e fogalom a kortárs irodalomtudományban), hanem csak általa válik olvashatóvá az első tanúság hiányának mint eldönthetlenségnek a lenyomata, pontosabban: testamentáris dimenziója, ennek működése, például exempláris aspektusa. Egyfajta médiumként működik maga a második tanúságtétel, úgy is mint olvasás, ennek medialitása – vagyis a tanúsítandót nem maga hozza létre ontológiai értelemben, hanem közvetíti azt. Ez az olvasás magának a *nyelvnek* a tanúságtételét tanúsítja, egyszerre eseményt és fikciót, úgy is, mint egy feltételezett-elvárt originális tanúságtétel megszakítását, anakoluthonját, ahol mintegy a nyelv tanúskodik – harmadikként – a tanú helyén/helyett (ahogy az például Kleistnél „a gondolatok fokozatos kialakulásáról beszéd közben” reflektálódik, Esterházyánál a HC sorai között, Sebaldnál a „chiffre” konstellációjában olvasódik). Itt a Heidegger-féle „Entzug” képzete is megvilágító lehet: ez nem pusztán privatív megvonódást jelent, hanem egyfajta infratextus beíródását (Esterházyánál a HC-be a *Javított kiadás* felől, de utóbbinak a *Javított kiadást* virtuálisan, textuális – nem pusztán kronológiai – időben megelőző tanúskodását tekintve; Sebaldnál a benjamini idézet mint virtuális infratextus értelmében). A második tanúságtétel medialitása mintegy jelként teszi elgondolhatóvá avagy olvashatóvá az eldönthetetlen történését mint testamentaritást (avagy ezt a jelt mint történést), magának a tanúskodás „alapjának” motiválatlanná-válásában. Újabb példája ez a testimoniális differencia egyidejű megnyilvánulásának és visszahúzódásának a *différance* történésébe, a differenciális jel „restance”-jellegű aktivitásába. A testimoniális differencia manifesztációja a tanúskodás példaszerűségének (a történésnek mint jelnek, nem egyszerűen a történés jelének) előállításában, megvonódása pedig ugyanakkor eme példa szupplementáris létmódjának (a jelnek mint történésnek avagy jelben való történésnek) aktivizálódásában munkálkodik.

Az olvasás ekképpen mintegy a „két” tanúságtétel között történik, illetve operál: abban az eseményben (a testimoniális differencia mozgásában), mely testamentáris jellé változtatja az eldönthetetlen, a tanúskodás kihívásának történését mint az „első” tanúságtétel hiányát és ami *csak* egy „második” (ekként akár virtuális) tanúságtétel felől minősül eseménynek. A fentiek

értelmében ez a „között” nem térbeli hely, hanem a történésnek mint jelnek és a jelnek mint történésnek a khiazmusára utal. A példaszerűség szimbolizációs mozgása elengedhetetlen korrelátuma – pontosabban: aláírása, ellenjegyzése – a jel testamentáris létmódjának vagy aktivitásának, ugyanakkor deszimbolizációs-szupplementáris jellege egyfajta felejtésként a jel differencialitásának működését intenzifikálja, megvonva a jel (*marque*) jelöltként való (például grafikus, önreflexív, fenomenális) stabilizálhatóságát, magát a jelszerűséget, mely történés mégis a jelnek („*restance*”-jellegű aktivitásának) a sajátja, legalábbis nélküle nem létezne. Ez a két aspektus nem választható el egymástól (a *différance* nem osztható meg/fel formális módon), hiszen a példaszerűvé válás már a jel önmagától való differálását feltételezi (úgy is, hogy aláírást feltételez), ennyiben magában hordozza a példaszerűség szupplementarizálódását is, a jel írásszerűségének effektusaként, egyfajta felejtésként. Ez a felejtés ugyanakkor emlékezés is arra a differálásra, magára a ki-vétel (*ex-emplum*) mozgására, ami a példaszerűséget egyáltalán előhívta. Kielezve ezáltal a példanélküli és az exempláris közötti – jogszerűsítést kikezdő – ellentmondást mint a túl-élés dimenzióját, a „talán” mozzanatával megjelölve. (Ezért beszélhet Derrida „*példaszerű titok*”-ról az irodalom kapcsán [Derrida: *Esszé a névről*. Pécs, 1993. 39.], mely exemplaritás a mindent-kimondás jegyében létesülve mégsem teszi transzparenssé a kimondatlant, amennyiben az irodalom intenzívebben van ráutalva a hitelre, a hamis tanúság strukturális elsőbbségére avagy egyszerre lehetőségi és lehetetlenségi feltételére a tanúság tekintetében. Ez a „*példaszerű titok*” azt jelenti, hogy az irodalomban a tanúság mint a harmadik alakzata és példaszerűsége közötti testimoniális differencia maga lesz médiummá, úgy is mint az igazságosság hívásának médiuma – nem véletlen, hogy főleg Kleist márkiné-novellája, Esterházy és Sebald szövegei egyaránt az igazságosság tanúsításának nyilvánosságbeli, politikai, etikai kérdéseit kezdeményezik.) Az olvasás ennyiben újraolvasás is, strukturális módon, abban az értelemben is, hogy önnön exemplarizáló műveleteinek (ezek korlátozó-*jogszerűsítő* voltak a szöveg mint az olvasás történését illetően) állhat ellen, mintegy önmaga ellen fordulva (legalábbis nemcsak a szöveghez, de önnönmagához, önnön olvasatához képest létesülve *harmadikként*, tanúként, mind a szöveget, mind önmagát mintegy emez olvasat túloldalaként tételezve, bizonyos fokig reflektálva). Ez az olvasás nevezhető *irodalmi* olvasásnak, mely nem rögzíti a testimoniális differencia mozgását, hanem megőrzi, ellenjegyzi, *tanúsítja* annak nyitottságát mint az *igazságosság* esélyét (úgy is, mint a jövő emlékezetét), a differencia önmegvonásának történésében. Megfelelve így az irodalom nem-tételezhető lényegének, annak, hogy a szöveg sosem rendelkezhet – sem materiális, sem immateriális értelemben – afölött, ami benne vagy általa mint adomány hívja az olvasást mint tanúságtételt és ellenjegyzést.

IV. A doktori mű témakörében készült saját publikációk jegyzéke (a doktori értekezésént benyújtott, magyar és német nyelven publikált monográfia mellett)

1. *Bevezetés: a költészet érintése.* In: Lőrincz Csongor: *A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez.* Budapest: Ráció, 2007. 7-19.
2. *Szó, jelentés, világ (Vörösmarty későmodern távlatból).* In: Lőrincz Csongor: *A költészet konstellációi. Adalékok a modern líra történetéhez és elméletéhez.* Budapest: Ráció, 2007. 20-35.
3. *A költői képek tanúságtétele (Goethe: Mir schlug das Herz...).* In: Lőrincz Csongor: *Költői képek testamentumai.* Budapest: Ráció, 2014. 13-36.
4. *Hívás és megvonás között: „Dichten” és „Denken” viszonyához Heideggernél.* In: Lőrincz Csongor: *Költői képek testamentumai.* Budapest: Ráció, 2014. 92-108.
5. *A tanúságtétel passiója élet és halál között (Nádas Péter: Saját halál).* Tiszatáj 2017/4. 68-80.